

PEDAGOGIK FIKRLAR TARAQQIYOTIDA NAQSHBANDIY AYOLLARNING TUTGAN O‘RNI

Nazarov O‘ktam Jo‘rayevich

*Buxoro shahar 24-son "Nurli maskan" ixtisoslashtirilgan maktab-internat o‘qituvchisi,
f.f.f.d.(PhD)*

Shodiyeva Hayit Mehriddinovna

Buxoro shahar 24-son "Nurli maskan" ixtisoslashtirilgan maktab-internat tarbiyachisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Naqshbandiya tariqati doirasida ayollarning pedagogik fikrlar taraqqiyotiga qo‘shgan hissasi tahlil etilgan. XIV asrda Buxoro yaqinida Xoja Muhammad Bahouddin Naqshband (1318–1389) tomonidan asos solingan bu tariqat asrlar davomida nafaqat erkaklar, balki ayollar orasida ham ma‘naviy-ma‘rifiy tarbiyaning muhim maktabiga aylandi. Maqolada Naqshbandiya ta‘limotining ayollar tarbiyasiga munosabati, tariqat doirasida ayol ustoz va murshidalarining faoliyati, ularning mahalla, oila va jamiyatdagi pedagogik roli ko‘rib chiqiladi. Maqola tarixiy manbalar, tasavvuf adabiyoti va pedagogika tarixi bo‘yicha ilmiy asarlarga tayanadi.*

Kalit so‘zlar: *Naqshbandiya, ayollar ta‘limi, tasavvuf pedagogikasi, murshida, ma‘naviy tarbiya, Markaziy Osiyo, islom ta‘limi.*

Kirish

Insoniyat tarixida ta‘lim-tarbiya masalalari doimo markaziy o‘rinda turgan. Sharq xalqlari, jumladan, O‘rta Osiyo xalqlari pedagogik fikrlar taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shgan. Bu merosning muhim bir qismi islomiy tasavvuf tariqatlari, xususan Naqshbandiya orqali avloddan avlodga uzatilgan.

Tasavvuf tariqatlarining insoniyat ma‘naviyatini yuksaltirishga qo‘shib kelayotgan benazir hissasi butun dunyo xalqi tomonidan e‘tirof etilgan. Naqshbandiya tariqati esa bu an‘ananing eng yirik va ta‘sirli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Tarixan ayollarning islom ta‘limidagi o‘rni ko‘pincha ikkinchi darajali deb baholangan bo‘lsa-da, Naqshbandiya an‘anasida bu masalaga boshqacharoq yondashilgan. Tariqat ta‘limotida axloqiy poklik, ilm olish va ma‘naviy kamolot har bir muslim uchun ayol bo‘lsin, erkak bo‘lsin farz sanalgan. Shu bois Naqshbandiy muhitda o‘qimishli, bilimli ayollar yetishib chiqqan va ular pedagogik merosga o‘z hissalarini qo‘shganlar.

XVI–XIX asrlarga kelib Naqshbandiya-mujaddidiya tariqati mintaqada keng rivojlandi va tariqat g‘oyalarini jamiyat hayotiga moslashtirish, islomga uyg‘unlashtirib talqin qilish kabi holatlar yuzaga keldi. Bu jarayon ayollar tarbiyasi va ta‘limiga yangi imkoniyatlar ochdi.

Asosiy qism

Naqshbandiya ta‘limotining asosi Bahouddin Naqshbandning Xoja Muhammad Porso va Alouddin Attor tufayli bizgacha yetib kelgan qarashlari bo‘lib, bu g‘oya va qarashlar "Maqomati Naqshbandiya" deb nomlanib, naqshbandiyaning hamma shaxobchalari uchun

asos bo‘lib qoldi. Ushbu ta'limotda ilm olish va ma'naviy kamolot yolg'iz erkaklar uchun emas, balki barcha mo‘minlar uchun tavsiya etilgan.

Naqshbandiylik ta'limotining asosi tavakkul, ibodat, zikr, faqirlik, poklik va ilohiy ishq g'oyasi ustiga qurilgan. Bu g'oyalar ayol va erkak o‘rtasida farq qilmasdan, har ikkisini ham ma'naviy kamolot sari yetaklaydigan yo‘l sifatida talqin etilgan. Shu sababdan ham tariqatga mansub oilalarda qiz bolalarni ham o‘qitish, ularga Qur'on, hadis va axloq ilmlarini o‘rgatish an'anaga aylangan.

Islom olamida "Ilm olish har bir musulmon erkak va ayolga farzdir" degan hadisi sharif asosida Naqshbandiy shayxlar ayollarning ma'naviy-ilmiy kamolotini rag'batlantirib kelgan. Bu qarash tariqatning falsafiy asosi bo‘lib, ayollarni ta'lim jarayonidan chetlashtirish emas, aksincha ularga amaliy va ma'naviy bilim berish zarurligini ta'kidlagan. Naqshbandiya an'anasida ayol nafaqat oila a'zosi, balki ma'naviyat tashuvchisi va tarbiyachisi sifatida ulug'langan.

Naqshbandiy muhitda ayol ustoz va murshidalarining faoliyati

Naqshbandiy muhitda "ota-ona farzandning birinchi ustoz" degan qarash kuchli bo‘lgan. Naqshbandiy oilalarida onalar farzandlarga nafaqat uy yumushlari, balki ilm, axloq va ma'naviyat asoslarini ham o‘rgatgan. Bu holat ularni norasmiy bo‘lsa-da, haqiqiy pedagoglar darajasiga ko‘tardi.

Naqshbandiya-mujaddidiya tariqatining buyuk shayxlari ko‘plab shogirdlar tayyorlagan va ularning faoliyati ko‘plab hududlarni qamrab olgan. Bu shogirdlar orasida ayollar ham bo‘lgan va ular o‘z navbatida mahalla miqyosida boshqalarga bilim ulashgan.

Tarixiy manbalarda Naqshbandiy shayxlarning xotinlari va qizlari ko‘pincha o‘zlari ham ma'lumotli bo‘lib, qo‘shni ayollarga va farzandlarga dars bergan holatlari qayd etilgan. Xususan, Buxoro va Samarqand shaharlarida tariqat xonadonlari ayollar uchun norasmiy ta'lim markaziga aylangan.

Ayol murshidalar va ularning roli: Tasavvuf tarixida murshida ya'ni ayol ruhiy yo‘lboshchi fenomeni alohida o‘rganishni talab etadi. Garchi bu hodisa rasman kamdan-kam qayd etilgan bo‘lsa-da, Markaziy Osiyoda Naqshbandiy oilalarida ayrim ayollar de-fakto murshida vazifasini bajargan. Ular:

- tariqat a'zolari bo‘lmish ayollarni ruhiy yo‘lga boshlab;
- zikr majlislarini boshqarib;
- yangi kelinlarni va yoshlarni axloqiy jihatdan tarbiyalab;
- vafot etgan shayxlarning ma'naviy merosini avlodlarga yetkazib kelgan.
- Naqshbandiy ayollarning pedagogik usullari
- Naqshbandiy ayollar pedagogik faoliyatida asosan quyidagi usullardan foydalanganlar:

Og'zaki nasihat va hikmatli so‘z: Tariqat ta'limotida so‘zning kuchi va ta'siri alohida o‘rinni egallagan. Ayollar farzandlari va yaqinlari bilan suhbat orqali axloqiy tarbiya berishni asosiy usul sifatida qo‘llagan. Naqshbandiylikda "xilvat dar anjuman" ya'ni odamlar orasida bo‘la turib, ichki jihatdan yolg'izlik holatini saqlash tamoyili ayollar tarbiyasida ham

qo'llanilgan: ular hayotning bir-birini g'aflatga soladigan tomonlaridan farzandlarini og'zaki hikmatlar orqali ogohlantirgan.

Namuna orqali tarbiya. Naqshbandiy an'anada "til bilan emas, hal bilan" ya'ni hayot tarzi va xulq-atvor orqali tarbiyalash tamoyili markaziy o'rinni egallaydi. Ayollar bu tamoyilni to'la hayotga tatbiq etib, o'z xatti-harakatlari bilan farzandlari va atrof-muhitga ibrat ko'rsatgan. Bahouddin Naqshband ta'limotida "suhbat" ustoz bilan birga vaqt o'tkazish tarbiyaning eng samarali usuli sifatida qaralgan. Ayollar bu usulni oilaviy muhitda tabiiy ravishda qo'llagan: farzand onaning har bir harakatidan, muomalasidan, mehnatidan tarbiya olgan.

Zikr va ruhiy mashqlar: Ruhiy tarbiya ustozlari yetishib chiqib, ularning atrofida shogirdlari va o'z jamoalari ham paydo bo'la boshladi. Ayollar uchun maxsus zikr majlislari o'tkazilgan bo'lib, bu majlislar bir vaqtning o'zida ham ibodat, ham ta'lim-tarbiya maydoni bo'lib xizmat qilgan. Naqshbandiylikda taniqli bo'lgan "xufiya zikr" ya'ni sir zikri ayollar orasida ham keng tarqalgan va bu ularning ichki ma'naviy intizomini shakllantirgan.

She'r va adabiyot orqali tarbiya: Naqshbandiy muhitda Jaloliddin Rumiy, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy asarlari tarbiyaviy vosita sifatida keng qo'llanilgan. Savodli Naqshbandiy ayollar bu asarlarni farzandlariga o'qib, tushuntirib, axloqiy saboqlar olishga undagan. Tasavvuf she'riyati orqali bolalarda ilohiy muhabbat, sabr, shukrona kabi fazilatlar shakllangan.

Hunarmandchilik va mehnat tarbiyasi: Naqshbandiy an'anada "dil ba yoru, dast ba kor" ya'ni "yurak Allohda, qo'l mehnatda" tamoyili muhim o'rin tutadi. Ayollar to'qimachilik, kashtachilik, kulolchilik kabi hunarmandchilikni o'rgatish jarayonida mehnatsevarlik, sabr va ijodkorlik kabi fazilatlarni ham singdirgan. Bu usul zamonaviy pedagogikadagi "loyihaviy o'qitish" usulining an'anaviy ko'rinishi deb baholash mumkin.

Naqshbandiy ayollarning oila va mahalla tarbiyasidagi o'rni

Markaziy Osiyo ijtimoiy hayotida mahalla tizimi asrlar davomida ta'lim-tarbiyaning asosiy maydonlaridan biri bo'lib kelgan. Naqshbandiy ayollar bu tizimda faol rol o'ynagan.

Oilaviy tarbiya modeli: Naqshbandiy xonadonlarda tarbiya uch bosqichda amalga oshirilgan: birinchi bosqichda (1–7 yosh) bola onadan muhabbat, mehribonlik va ibodat asoslarini o'rgangan; ikkinchi bosqichda (7–14 yosh) qizlar ona bilan birga axloq, uy yumushlari va Qur'on ta'limini olgan; uchinchi bosqichda (14 yoshdan so'ng) yosh qizlar tariqat suhbatlariga qo'shila boshlagan va murshida nazoratida ruhiy kamolot yo'lini boshlagan.

Mahalla miqyosidagi ta'lim: Buxoro, Samarqand, Toshkent va Farg'ona kabi shaharlardagi Naqshbandiy xonadonlar ayollar uchun norasmiy ta'lim markaziga aylangan. "Xotin-qizlar majlisi" deb atalgan bu yig'inlarda diniy bilimlar, axloq qoidalari, bolalarni tarbiyalash usullari va oilaviy munosabatlar muhokama qilingan. Bu majlislar zamonaviy ta'biri bilan aytganda, "xotin-qizlar o'quv-tarbiya to'garaklari" vazifasini bajargan.

Naqshbandiy ayollarning madaniy-adabiy merosga qo‘shgan hissasi

XV asrga kelib Naqshbandiya tariqatiga ergashganlar orasida ziyolilar, olimlar va davlat arboblari ham ko‘paygan. Bu muhitda ulg‘aygan ayollar o‘z davrining intellektual hayotidan xabardor bo‘lgan va bu bilimlarni keyingi avlodlarga uzatgan.

Naqshbandiy ayollarning adabiy merosi asosan og‘zaki ijod — alla, nasihatnoma, maqollar va hikmatli so‘zlar shaklida saqlanib qolgan. Alohida ta’kidlash lozimki, ayrim Naqshbandiy shayxlarning xotinlari va qizlari she’r bitgan va bu she’rlar tarbiyaviy mazmun kasb etgan. Masalan, XVIII–XIX asrlarda Buxoro va Xorazmda yashagan bir qator ayol shoirlar Naqshbandiy muhit bilan bog‘liqligi tarixiy manbalarda qayd etilgan.

Bundan tashqari, Naqshbandiy ayollar "maqomot" ya’ni avliyolar hayotini bayon qiluvchi asarlar orqali ma’naviy tarbiya berganlar. Bu asarlar yosh avlodga ibrat namunalarini ko‘rsatib, ularda yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirgan.

Xulosa

Naqshbandiya tariqati pedagogik fikrlar taraqqiyotida ayollarni faol ishtirokchi sifatida ko‘rgan. Tariqat doirasida ayollar oilada, mahallada va norasmiy ta’lim muassasalarida tarbiyachi vazifasini bajargan. Ularning pedagogik faoliyati og‘zaki nasihat, namuna orqali tarbiya va ruhiy-ma’naviy mashqlarni o‘z ichiga olgan.

Naqshbandiy ayollarning pedagogik merosi hali yetarlicha o‘rganilmagan. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun asosiy yo‘nalish — tariqat xonadonlariga oid qo‘lyozmalar, maqomot adabiyoti va ogzaki an‘analarni to‘plash hamda tahlil qilishdan iborat. Bu ish nafaqat pedagogika tarixi, balki gender tadqiqotlari va islom madaniyati uchun ham katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Tasavvuf haqida tasavvur. — Toshkent: Hilol, 2019.
2. Buxoriy Sadriddin Salim. Bahouddin Naqshband yoki yetti pir. — Buxoro, 2006.
3. A. Sh. Juzjoniy. Tasavvuf va inson. — Toshkent, 2001.
4. Izbullayeva G. Pedagogika nazariyasi va tarixi. I–II qism. — Buxoro: Sadriddin Salim Buxoriy Durdona, 2022.
5. Schimmel A. Mystical Dimensions of Islam. — Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975.
6. Gross J., Urumbaev A. The Letters of Khwāja ‘Ubayd Allāh Ahrār and His Associates. — Leiden: Brill, 2002.
7. Knysh A. Islamic Mysticism: A Short History. — Leiden: Brill, 2000.